

BÂKIR HAN (1862-1916)

İran Meşrutiyet Hareketi'nin
Güney Azerbaycan liderlerinden.

Tebriz'de doğdu. Babası bir duvar ustası olan Hacı Rızâ Bennâ'dır. Bâkır Han bir mollanın yanında klasik öğrenim gördü. Gençliğinde babasının yanında çalıştığı, ustalığa yükseldiği ve birkaç bina yaptığı bilinmektedir. Ancak bu meslekte her zaman iş bulmanın imkânsızlığını görerek devlet memurluğuna girdi ve tahsildarlık yapmaya başladı. Meşrutiyet hareketi öncesi hayatı hakkında başka bilgi yoktur. Mücadele arkadaşı Settâr Han, bez ticaretiyle uğraşan Karadağlı Hacı Hasan'ın oğlu olup 1868 yılında doğdu. Genç yaşta iken ailesi Tebriz'e yerleşti. Eşkıyalıktan aranan ağabeyi Serdar Han, babasının yanına gelen iki Kafkasyalı göçmene sığınacakları yer aramaya çalışırken yakalanıp iki yıl Narinkale Hapishanesi'nde kaldı, çıktıktan sonra eşkıyalıktan tekrar tutuklandı. Ardından jandarma olarak görev yapmaya başladı; Bâkır Han ile birlikte cesaret ve yiğitliğiyle dikkat çekerek o sırada Tebriz valisi olan veliaht şehzade Muzafferüddin Mirza'nın emrindeki kuvvetlere alındı, gösterdikleri üstün hizmetten dolayı her ikisine de "han" unvanı verildi. Bâkır Han devlet hizmetinde iken İngilizler'e ve Ruslar'a boyun eğen yöneticilerin halka karşı zulmüne tanık oldu, bu yüzden saray görevlileriyle yaptığı tartışmalar memuriyet hayatının sonunu getirdi. Settâr Han da bir ara Tahran'da görev yaparak Meşhed yakınlarında Türkmen eşkıyasıyla mücadele eden yardımcı birliğe kumanda etti ve ardından Tebriz'e döndü. 1906 yılında I. Meşrutiyet'in ilânı üzerine Bâkır Han ile

Settâr Han Tebriz'de aktif bir şekilde meşrutiyetçilerin saflarına katıldı.

Muhammed Ali Şah'ın Haziran 1908'de meclisi bombalatıp feshetmesinin ardından başlayan "küçük istibdat" döneminde (1908-1909) Bâkır Han, Tahran'dan Tebriz'e kayan meşrutiyet direnişine öncülük eden liderlerden biri oldu. Settâr Han gibi Şeyhî Medresesi lideri Sikatülislâm'ın tarafında yer alıp kendi semti olan Hıyâbân mahallesi direnişçilerinin başına geçti. Settâr Han'la birlikte Tebriz meşrutiyetçilerinin siyasî kuruluşlarından biri olan Encümen-i Hakikat'e katılıp meşrutiyetin yeniden kurulması için silâhlı direniş başlattı. Muhammed Ali Şah'ın Sadrazam Abdülmecîd Mirza Aynüddeve kumandasında gönderdiği ordu taraflar arasında bir anlaşma sağlanamayınca Tebriz'i kuşattıysa da şehre giremedi. Bâkır Han ile Settâr Han, bu sırada gösterdikleri cesaret ve şahın Tebriz'e erzak sevkinin yasaklaması yüzünden sıkıntılı bir dönemde fırsatçılık yapan hububat esnafını ürünlerini normal fiyatla satmaya zorlamaları sayesinde meşhur oldular. Tebriz'deki ilk çatışmalarda şah taraftarlarına karşı ciddi bir üstünlük sağlayıp Rahim Han'ın birliklerini bozguna uğrattılar. Ancak kuşatma sırasında kıtlık had safhaya ulaşınca Ruslar, erzak getirme ve şehirdeki Avrupa vatandaşlarını kurtarma bahanesiyle 29 Nisan 1909'da Tebriz'i işgal ettiler. Buna rağmen mücadelelerini sürdüren Bâkır Han ile Settâr Han'ın direniş hareketleri bütün ülkede duyuldu, diğer şehirlerden birçok meşrutiyet taraftarının kendi saflarına katılmasıyla direnişleri bir sembol haline geldi. Şehirdeki Rus baskısının artmasıyla durumun iyice kötüleştiğini gören Bâkır Han, Settâr Han ve bir grup meşrutiyetçi ile birlikte 25 Mayıs 1909'da Tebriz'deki

Bâkır Han (solda) Settâr Han ile birlikte

Osmanlı Konsolosluğu'na sığındı. Rusya ve İngiltere'nin Bâkır Han ile yanındakilerin teslim edilmesini, tutuklanmasını ya da sürülmeleri yönündeki istekleri Osmanlı Devleti tarafından reddedildi. Osmanlı Devleti her iki lidere İstanbul'a gelmesini teklif ettiyse de onlar bunu kabul etmedi. Bâkır Han ile Settâr Han, Muhammed Ali Şah'ın 16 Temmuz 1909'da tahttan indirilişine kadar Osmanlı şebhenderliğinde kaldı.

Geçici hükümet tarafından Tebriz'e yeni vali olarak gönderilen Muhbirüssaltana Hâc Mehdi Kulu Han Hidâyet ve Rus konsolosu, halk katındaki itibarları ve gelecekte şehrin kontrolünü ellerine geçirecekleri endişesiyle Bâkır Han ile Settâr Han'ı silâhlı taraftarlarıyla birlikte şehirden uzaklaştırmak istediler. Bu amaçla iki lider, meşrutiyetin ilânından sonra Tahran'a gitme davetini önceleri geri çevirdilerse de hükümetin yönlendirmesiyle Necef'teki dinî liderlerin kendilerine mektup yazarak Tahran'a gitmelerini istemeleri üzerine atlı birlikleriyle beraber Tebriz'den ayrıldı, önce Kazvin'e, ardından 19 Mart 1910'da muhteşem bir törenle karşılandıkları Tahran'a gitti. Millî Şûra Meclisi'nin ikinci oturumunda milletvekilleri tarafından meşrutiyetin gerçek kahramanları pâyesiyle onurlandırıldılar. Bâkır Han "sâlâr-ı millî", Settâr Han da "serdâr-ı millî" unvanlarıyla anıldı. İkametlerine birer yer tahsis edildi ve kendilerine maaş bağlandı. İki lider Tahran'da haklarında fazla bilgi sahibi olmadığı iki siyasî grupla karşılaştı. Demokratlara (inkılâbiyyûn)

Bâkır Han ve Settâr Han (önde ortada) silâhlı arkadaşları ile birlikte

muhalef olan i'tidâliyyûn grubu onları yanlarına çekmeyi başardı. Bu şekilde diğer siyasî gruplarla araları açıldı, siyasî bakımdan şöretleri gittikçe azalınca yalnız kaldılar. Rusya'nın hükümeti tehdit etmesi üzerine Tahran'da kamu düzeni için tehlike arzettiği düşünülen 1000 kadar taraftarından silâhlarının alınması gündeme geldi. Hükümetin Ağustos 1910'da mücahidlerin silâhlarını teslim etmeleri yönündeki kararının ardından Bâkır Han ile Settâr Han, çoğunun memnuniyetsizliğine rağmen mücahidlerin hükümet güçlerine katılımı konusunda anlaşma sağladılar. Ancak mücahidlere silâhlarını teslim etmeleri için tanınan kırk sekiz saatlik süre henüz dolmadan Ermeni Yeprem Han liderliğindeki demokratlarla Serdar Es'ad liderliğindeki Bahtiyârî aşiretine mensup hükümet güçleri Settâr Han'ı ikamet ettiği Bağ-ı Atâbeg'de kuşattılar, Bâkır Han adamlarıyla birlikte Settâr Han'a yardıma geldiyse de neticede hükümet güçleri onların gruplarını dağıttılar, kuvvetleri büyük kayıpları verdi. Settâr Han yaralandı. Bu olaydan sonra her ikisi de Tahran'da gözetim altında tutuldu. Settâr Han 16 Kasım 1914 tarihinde öldü. Bâkır Han ise 1915'e kadar Tahran'da kalıp Ruslar'a karşı savaşan güçlere katıldı, ardından Irak'a geçti. Bir süre sonra tekrar İran'a dönmek üzereyken Türkiye sınırına yakın Kasrışîrin köyünde Kasım 1916'da Kürt eşkıyası Muhammed Emîn Tâlebânî'nin adamları tarafından öldürüldü.

BİBLİYOGRAFYA :

Ferîdûn Âdemîyyet, *Fikr-i Demokrâsi-yi İcîmâ'î der Nehdât-i Meşrûtiyyet-i İrân*, Tahran 1354 hş., s. 130-146; Hüseyin Baykara, *İran İnkılâbı ve Azatlık Hareketleri*, İstanbul 1978, s. 105-106, 108; Abdolghafour Baghdadi, *Muhammed Ali Şah Devrinde Osmanlı - İran Siyasî İlişkileri ve İran'daki İç Olaylar (1907-1909)* (doktora tezi, 1982), İÜ Ed. Fak., s. 214-222; Kerîm Tâhîrzâde Bihzâd, *Kıyâm-ı Âzerbâyçân der İnşilâb-ı Meşrûtiyyet*, Tahran 1363 hş., s. 173-174, 179-180, 212, 216-218, 222, 325-327, 398-401, 442-447, 484-487, 490-494, ayrıca bk. İndeks; Mehdi Bamdad, *Şerh-i Hâl-i Ricâl-i İrân*, Tahran 1371 hş., I, 179-180; Ahmed-i Kesrevî, *Târîh-i Hicde Sâle-i Âzerbâyçân Bâzmândat Târîh-i Meşrûta-i İrân*, Tahran 1371 hş., s. 45-48, 108-113, 137-146, ayrıca bk. İndeks; J. Afary, *The Iranian Constitutional Revolution: 1906-1911: Grassroots Democracy Social Democracy and the Origins of Feminism*, New York 1996, s. 106-107, 211-227, 249-253, 291-293, 300-302, ayrıca bk. İndeks; Samed Serdârî Niyâ, *Meşâhîr-i Âzerbâyçân*, Tebriz 1379 hş., II, 1-30; Abbas Amanat, "Bâqer Khan Sâlâr-e Mellî", *Etr.*, III, 726-728; Mecdüddin Keyvânî, "Bâkır Hân", *DMBİ*, XI, 223-225; Cevâd Şeyhülislâm, "Bâkır Hân", *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, Tahran 1375/1996, I, 634-638.

RIZA KURTULUŞ

BÂKÛLÎ

(الباقولي)

Ebû'l-Hasen Nûrûddin Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Bâkûlî el-İsfahânî (ö. 543/1148)

Arap dili ve tefsir âlimi.

"Câmiu'l-ulûm, İmâdü'l-müfessirîn", ayrıca gözleri görmediği için "Darîr" lakabıyla da anılır. Nahiv ve tefsir ilimlerinde döneminin önemli âlimlerinden olmasına rağmen kaynaklarda hayatıyla ilgili çok az bilgi bulunmaktadır. Bunu hayatının tamamını İsfahan'da geçirmesine bağlayanlar vardır. İbnü'l-Kiftî, Safî el-Hanefî adlı bir oğlundan bahseder (*İnbâhü'r-ruvât*, II, 247). Bâkûlî'nin ilmi seviyesini gösteren en önemli delillerden biri, Ebû Ali el-Fârisî ve Abdülkâhîr el-Cürçânî gibi büyük âlimlerin eserleri üzerine istidrâk yazmasıdır. Ali b. Zeyd el-Beyhâkî onu bu işi yapmaya tam ehil bir kişi diye niteledikten sonra şöyle der: "Eserlerini inceleyen kimse onun müteahhir âlimlerden olmasına rağmen önceki âlimleri geçtiğini görür." Bâkûlî'nin, 535 (1140) yılında Horasan'daki ilim ve edebiyat ehline şerhetmeleri için Ferezdak'a ait bir beyit gönderdiği ve buna herkes tarafından şerh yazıldığı kaydedilmektedir (Yâkût, XIII, 165-166).

Eserleri. 1. *Keşfü'l-müşkilât ve İzâhu'l-mu'cılât fi İ'râbi'l-Şur'ân ve İleli'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed Ahmed ed-Dâîlî, I-III, Dimaşk 1415/1995; nşr. Abdülkâdir Abdurrahman es-Sa'dî, I-III, Amman 1421/2001). 2. *el-Cevâhir*. İbrâhîm el-Ebyârî tarafından *İ'râbü'l-Şur'ân el-mensûb ile'z-Zeccâc* adıyla yayımlanmışsa da (I-III, Kahire 1963-1965) Ebyârî eserin Zeccâc'a aidiyetinden emin olmadığı için ismine "el-mensûb ile'z-Zeccâc" kaydını koymuştur. Ancak daha sonra Ahmed Râtib en-Neffâh, Durmuş Ali Kayapınar, Muhammed Ahmed ed-Dâîlî'nin yaptığı incelemelerde kitabın Bâkûlî'ye ait *Kitâbü'l-Cevâhir* olduğu ortaya konmuştur. Bâkûlî de *Keşfü'l-müşkilât*'ın birçok yerinde bu esere atıfta bulunmuştur (bk. I, 336, 490; II, 143, 275). 3. *Şerhu'l-Lüma'*. İbn Cinnî'nin temel nahiv konularına dair kitabının şerhi olup İbrâhîm b. Muhammed Ebû Ebbâh tarafından neşredilmiştir (Riyad 1411/1990). Müellif, *Keşfü'l-müşkilât*'ında bu esere *Şerhu Kitâbi 'Osmân* (İbn Cinnî) ve *Mesâ'ilü 'Osmân* adlarıyla da atıfta bulunmuştur (I, 359). 4. *Mâ telhanü fihî'l-Şamme fi't-Tenzil*. Halkın yanlış okuduğu âyetlerle ilgili olan risâleyi önce Nebevî Aşmâvî (Kahire 1994), daha sonra Muhammed Ahmed ed-Dâîlî (*MMLADm.*,

LXXIV/1 [1419/1999], s. 25-60) yayımlamıştır. 5. *Mesâ'il fi 'ilmi'l-'Arabiyye ve't-tefsir* (nşr. Nebevî Aşmâvî, Kahire 1994). 6. *el-İstidrâk 'alâ Ebî 'Alî* (nşr. Muhammed Ahmed ed-Dâîlî, Küveyt 2008). Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-Hüccce fi 'ileli'l-kur'âti's-seb'* adlı eserinin eksikliklerini tamamlamak, hatalarını düzeltmek ve bazı yerlerde ona itiraz etmek amacıyla yazılmıştır. Müellif bu eserini *el-Mesâ'ilü'lleti 'alâ Ebî 'Alî* adıyla da anmıştır (*Keşfü'l-müşkilât*, II, 297). 9. *el-İbâne*. "Mâ" edatının Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımına dair bir eserdir (Abdülkâdir Abdurrahman es-Sa'dî, Ürdün 2004). Bâkûlî'nin kendi çalışmalarında atıfta bulunduğu diğer eserleri de şunlardır: 1. *el-Mücmel fi şerhi'l-Cümel*. Abdülkâhîr el-Cürçânî'nin *Kitâbü'l-Cümel fi'n-naḥv* adlı eserinin şerhidir. Müellif *Keşfü'l-müşkilât*'ında bu eserden bahseder (II, 433). 2. *el-Beyân fi şevâhidil-Şur'ân*. Yine *Keşfü'l-müşkilât*'ın birçok yerinde esere atıfta bulunulur (I, 258, 359, 500; II, 307, 310, 433). 3. *el-Hilâf beyne'n-nühât*. *Keşfü'l-müşkilât*'ta bu eserden genelde *el-Hilâf*, bazan *el-İhtilâf* ve *el-Muhtelif* isimleriyle bahsedilir (a.g.e., II, 269; bk. *İ'râbü'l-Şur'ân el-mensûb ile'z-Zeccâc*, I, 128, 159, 171). 4. *eş-Şâmil* (*Keşfü'l-müşkilât*, II, 433). 5. *Netâ'icü's-şınâ'a* (a.g.e., II, 43). 6. *el-Vakf* (a.g.e., II, 212).

BİBLİYOGRAFYA :

Bâkûlî, *İ'râbü'l-Şur'ân el-mensûb ile'z-Zeccâc* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Beyrut 1420, I, 128, 159, 171; a.mlf., *Şerhu'l-Lüma'* (nşr. İbrâhîm b. Muhammed Ebû Ebbâh), Riyad 1411/1990, neşredenin girişi, s. 55; a.mlf., *Keşfü'l-müşkilât* (nşr. Abdülkâdir Abdurrahman es-Sa'dî), Amman 1421/2001, I, 258, 336, 359, 490, 500; II, 43, 143, 212, 269, 275, 297, 307, 310, 433; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsiri'l-Şur'ân*, Beyrut 1415/1995, IV, 190; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, XIII, 164-168; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, II, 247-249; Abdülbâkî b. Abdülmeccid el-Yemânî, *İşâretü'l-ta'yîn fi terâcimi'n-nühât ve'l-luğaviyyîn* (nşr. Abdülmeccid Diyâb), Riyad 1406/1986, s. 216; Safedî, *Nektü'l-himyân* (nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1428/2007, s. 194-195; Fîrûzâbâdî, *el-Bülğa fi terâcimi'e'immeti'n-naḥv ve'l-luğa*, [baskı yeri yok] 1421/2000 (Dâru Sa'diddin li't-tibâa ve'n-neşr ve't-tevzi'), s. 207-208; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, II, 160-161; *Keşfü'z-zunûn*, I, 263, 602; II, 1160, 1493; Hânsârî, *Ravzâtu'l-cennât*, Beyrut 1411/1991, V, 241; *Hediyetü'l-'arifîn*, I, 697; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, VII, 75; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), IV, 279; M. Abdülmeccid et-Tavîl, "Câmi'ü'l-ülûm el-Bâkûlî: Nazra fi tûrâsih ve tahkîk li-ba'zi'l-każâyâ", *MMMA* (Kahire), XLII/1 (1419/1998), s. 187-213; a.mlf., "Cevâhirü'l-Şur'ân li-Câmi'ü'l-ülûm el-Bâkûlî", *Mecelletü Külliyyeti dâri'l-ülûm*, L, Kahire 2009, s. 15-32; Hüseyin Ahmed Bû Abbas, "Mîn Âsârî'l-Bâkûlî: el-İstidrâk 'alâ Ebî 'Alî mim mâ vaḳa'a fi Kitâbi'l-Hüccce", *MMMA* (Kahire), XLVI/2 (1423/2002), s. 55-86.

ALİ BULUT